

İSTANBUL HABERLEŞME TARİHİ

DAVUT HUT*

Tarih boyunca hüküm süren büyük devletler, konumları gereği haberleşmeye özel önem vermişler; başkentleriyle eyaletler arasındaki haberleşme sistemini daima etkin ve işler hâlde tutmaya çalışmışlardır. Merkezîyetçi ve bürokratik yapılarıyla geniş topraklara ve hâkimiyet alanlarına sahip olan Pers, Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarının haberleşme sistemleri bu konuda dikkat çekici örneklerdir. Bu yazıda, kuruluşundan Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar İstanbul'da haberleşmenin tarihî seyri ele alınacaktır.

ROMA VE BİZANS DÖNEMİ

Şehrin ilk kuruluşundan itibaren İstanbul'da farklı şekil ve vasıtalarla olmak üzere haberleşme faaliyetleri yürütülmüştü. Bu önemli şehir, Roma İmparatorluğu'nun Perslerin posta teşkilatını taklit ederek kurduğu ve geliştirdiği bir haberleşme sistemine (*curcus publicus*) dâhildi. Roma'nın MÖ IV. yüzyıldan itibaren askerî amaçlı olarak kullandığı gelişmiş yol ağı, çok geniş topraklara sahip olan imparatorluğun merkezle irtibatının yanında, devletin (imparator ve özel izinle Roma ileri gelenlerinin) resmî haberleşmesini de sağladı. Roma askerî yolları üzerinde "civitates" adı verilen merkezler (menziller) bulunur; haber taşıyan görevliler buralarda konaklardı. Ayrıca, haber taşıyanların ve atların değiştirildiği durak yerleri (*mutationes*) ile habercilerle askerlere konaklama imkânı veren *mansiones* (kervansaraylar) vardı. Kamuya iletilmesi gereken haberler, şehirlerdeki pazar yerlerinde çığırkanlar tarafından duyurulur; ayrıca, *Acta Publica* ve *Acta Diurna* denilen resmî içerikli haber kâğıtları, meydanlarla önemli binalara asılır; halkın bunları okuyup gelişmelerden haberdar olması sağlanırdı.

Bu Roma haberleşme sistemi Bizans'ta da kullanıldı; yani, Roma'da olan *mansiones* ve *mutationes*

burada da vardı. Başta imparator olmak üzere üst düzey bürokratlara ait her türlü emir, resmî yazı ve haber, bu sistem sayesinde eyaletlere ulaştırılır; devletin kontrolünde olan bu sistemden izne bağlı olarak halk da faydalanabilirdi. Haberleşme ağı üzerinde yer alan bina ve tesislerin masraflarını yörede yaşayan köylüler karşılardı. IV ve VI. yüzyıllar arasında etkili işleyen bu sistem daha sonra fonksiyonunu kaybetti ve Bizans'ın son dönemlerinde şehir içi haberleşmede özel ulaklar önem kazanmaya başladı. Ayrıca, büyük toprak sahiplerinin de kendi özel habercileri vardı.¹

Bizanslılar, şehir içi ve şehir dışı haberleşmede birbirini gören yüksek ateş kuleleri ve tepeler de kullanırlardı. Görme esasına dayanan bu sistem, daha çok güneydoğudan gelen Arap akınlarına karşı Tarsus-İstanbul güzergâhında kullanılır; ateş kulelerinde yakılan ateşler ve dumanla, yaklaşmakta olan düşman veya tehlikeler haber verilir; haberler bu sistem sayesinde oldukça hızlı iletilirdi. Mesela, sınıra yapılan bir saldırı bu yolla yaklaşık birkaç saat içerisinde İstanbul'a ulaştırılabilirdi. İstanbul'un Avrupa yakasında Ahırkapı'da; Anadolu yakasında ise, Moda Burnu'yla Fenerbahçe Feneri civarında ve Kayışdağ'ında bu kulelerden vardı. Kayışdağ'ındaki Bizans manastırının yanında bulunan ateş kulesi, diğer kulelerde yakılan ateşlerin verdiği işaretleri, hızlı bir şekilde Fenerbahçe Kulesi'ne ve Fenerbahçe Kulesi de Ahırkapı'ya iletirdi. İmparatorluk sarayında bulunan "Kontoskopium" denilen bir fener kulesinde askerî bir heyet haberleşmeden sorumlu olarak görev yapar; en uzak yerlerden gönderilen işaretler, kuleden kuleye intikal ederek bu fenere ulaşır ve Bizans sarayı bu sayede her türlü gelişmeden haberdar olurdu. İmparatorlar, bu yüzden bu kuleye büyük önem verirlerdi.² Ateş kuleleriyle yapılan bu haberleşme

¹ "Haberleşme", *DBİst.A*, III, 465-466.

² Sultanahmet Camii arkasındaki evler arasında bu fenerin kalıntılarını Mösyo

* Marmara Üniversitesi

sistemi IX. yüzyıla kadar kullanıldı. Celal Esat Arseven'in ifadesine göre, Sultanahmet Meydanı'ndaki hipodrom yarışlarına tutkun olan "sarhoş" lakaplı İmparator III. Mikhael (842-867), bir gün yarış ortasında kuleden gelen kötü haberlerin halkı heyecanlandırması üzerine bu haberleşme şeklini yasaklar. Bizans döneminde ticari amaçlı olarak şehirde kurulan Ceneviz ve Venedik gibi Latin kolonileri ise, kendi ulak ve haberleşme ağlarını kullanırlardı.

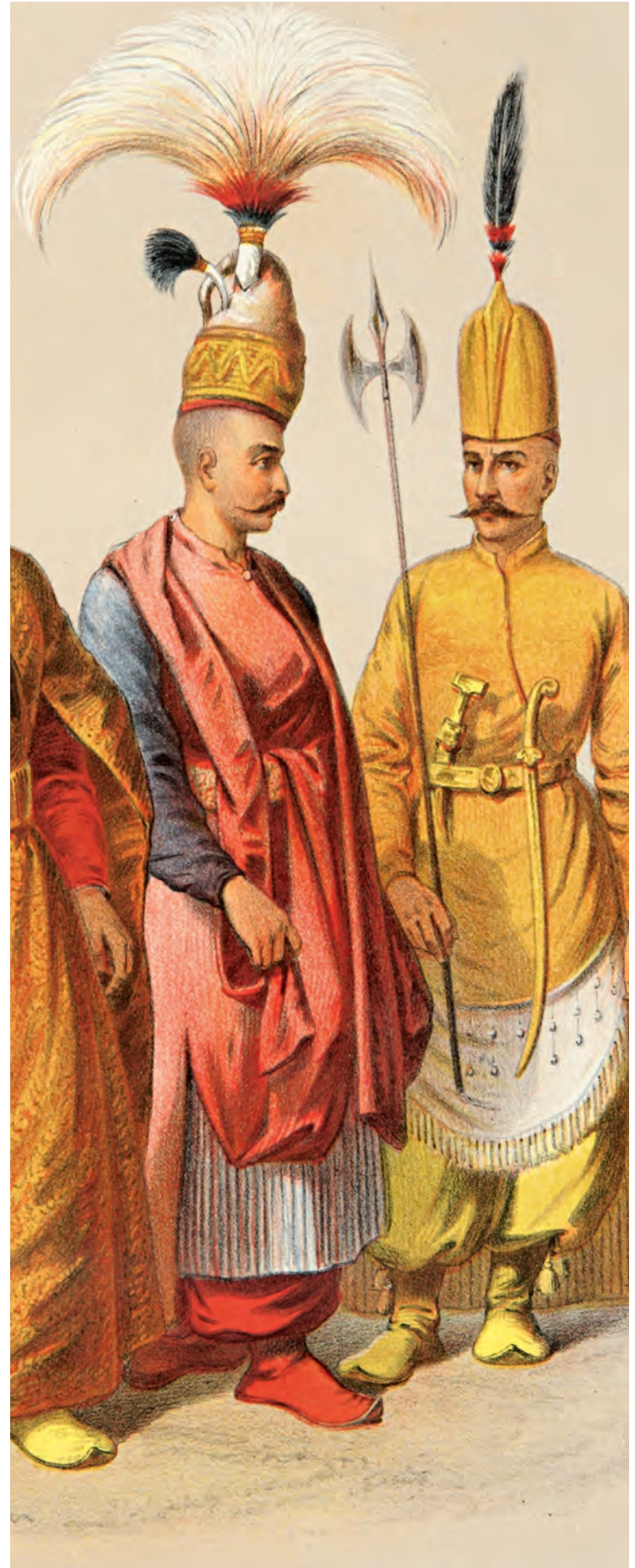
OSMANLI MENZİL SİSTEMİ VE İSTANBUL

Osmanlı İmparatorluğu, siyasi, iktisadi ve sosyal yapısı itibariyle kendinden önceki medeniyetlerin coğrafi ve kültürel mirasları üzerinde zengin bir medeniyet kurmuş; İstanbul'un merkezinde yer aldığı geniş ulaşım ve haberleşme sistemi de bu medeniyetin şekillenmesinde etkili olmuştur. İstanbul fethedildiği sırada Bizans'ın pek çok kurumu gibi haberleşme sistemi de etkinliğini yitirmişti. Bu nedenle, merkezini yine İstanbul'un oluşturduğu haberleşme sistemi yeniden oluşturuldu. Osmanlı Devleti'nde resmî haberleşme, esas olarak "ulak-menzil sistemi" adı verilen posta teşkilatıyla sağlanırdı. Anadolu'yu baştanbaşa kat ederek İstanbul'da son bulan ve çoğunlukla aynı güzergâhları izleyen askerî yollar ve posta yolları vardı. Anadolu ve Rumeli yönlerine giden üç ana yol (sağ, orta ve sol kol), Osmanlı ulaşım ve haberleşme sisteminin temelini oluştururdu. Bunlardan sağ kol, Üsküdar'dan başlayıp Anadolu boyunca ilerleyerek Halep, Şam ve Hicaz'a; orta kol, yine Üsküdar'dan başlayıp Güneydoğu Anadolu üzerinden Kerkük, Bağdat ve Basra Körfezi'ne ve sol kol da, orta kolu takip ederek Erzurum üzerinden Kars ve Tebriz'e kadar ulaşırdı. Rumeli yönündeki sağ kol, İstanbul, Kırklareli, Babadağı, İsakçı, Akkırman, Özü ve Kırım'a; orta kol, İstanbul, Edirne, Filibe, Sofya, Niş ve Belgrad'a; sol kol da, İstanbul, Tekirdağ, Gümölcine, Kavala, Selânik ve Yenişehir üzerinden Draç'a uzanırdı.³

Yollar üzerinde, çevre emniyetini sağlamak, yazı ve mektupları gideceği yere ulaştıran posta tatarlarının atlarını değiştirmek, konaklama, yiyecek ve dinlenme ihtiyaçlarını karşılamak için önceleri derbent denilen, sonradan da menzil adı verilen

Paspates tespit etmişti (Celâl Esat Arseven, *Eski İstanbul*, haz. Dilek Yelkenci, İstanbul 1989, s. 80).

³ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002, s. 52-121.

1- Peyk (solda) (Brindesi)

2- Peyk (Lachaise, 1821)

bazı konaklama yerleri vardı. Tamamen devletin kontrolü ve hizmetinde olan ve ulak-menzil sistemi adı verilen yeni haberleşme sistemi, Kanunî Sultan Süleyman dönemi sadrazamlarından Lütfî Paşa zamanında teşkilatlandırıldı.⁴ Menzil sisteminde Anadolu ve Rumeli yönünde geniş bir alana yayılan yollar ve uygun yerlerde posta tatarları

4 Nesimi Yazıcı, "Lütfî Paşa ve Osmanlı Haberleşme Sistemi ile İlgili Görüşleri, Yaptıkları", *İletişim*, 1982, sy. 4, s. 225 vd.; Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", *DİA*, XXIX, 159. Menzil sistemi için ayrıca bkz. M. Hüdayî Şentürk, "Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilatına Genel Bir Bakış", *Türkler*, haz. Hasan Celal Güzel v.dğr., Ankara 2002, c. 14, s. 446-461. Lütfî Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinde, 946/1539 senesi olaylarını anlatırken ulakla ilgili görüşlerine de yer vermiştir. Bkz. Lütfî Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1341 [1923], s. 372-382.

3- Peyk (Gouffier)

ve ordu için konaklama istasyonları (*menzilhane*) bulunurdu. İstanbul ile haberleşmede kullanılan menzilhaneler, bu yönüyle posta istasyonları olarak da görev yaparlardı.

Menzilhanelerden ulak,⁵ tatar ve çavuş gibi haber ve emir taşıyan görevliler yararlanırdı. Fizik olarak dayanıklı ve güvenilir kimseler arasından seçilen ulaklar, devletin başkentle taşra arasındaki acil ve resmî haberleşmesini sağarlardı. Atlı olan ulaklar, önceleri Kırım Tatarları arasından seçilirdi.

5 İslam öncesi Türk devlet ve topluluklarında da mevcut olan bu isim, "atlı haberci, haber götüren kimse" demektir. *Göktürk Yazıtları* ile *Divan-ı Lügati't-Türk*'te de geçen kelime, Moğolca ile Balkan ve Kafkas dillerine de girmiştir (İlhan Ayverdi ve Ahmet Topaloğlu, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2005, c. 3, s. 3235).

4- Tatar ile posta nakli (İstanbul PTT Müzesi)

Hususi kıyafet ve başlıkları vardı. Tatar ağası, posta tatarlarının reisiydi. Ayrıca, çavuş teşkilatı içinde yer alan ve padişahın habercileri olan atlı çavuşlar da padişahın fermanlarını ve gizli haberleşmesini sağlardı. I. Abdülhamid ulaklık yapan tatarları kontrol ve disiplin altında tutmak amacıyla 1775'te "Tatarân Ocağı" adıyla yeniden teşkilatlandırdığı gibi, menzilhaneleri de düzenledi. 1785'te İstanbul ve taşrada 228 tatar görev yapmaktaydı.⁶ Genel olarak ulak adı verilen tatarlar, başta padişah, veziriazam, vezirler, komutanlar ve valiler olmak üzere üst düzey idareci ve bürokratlara, yani resmî haberleşmeye hizmet etmekte olup halkın haberleşmesinden sorumlu değillerdi. İstanbul'daki tüccarlar ve sivil halkın haberleşmesinde ise, ücret karşılığında çalışan özel ulaklar, gezginci tüccarlar, kervancılar ya da gemiciler önemli rol oynardı. Resmî haberleşme teşkilatının zayıflamasına paralel olarak özel ulak sayısı arttı.

XV. yüzyıldan itibaren mevcut olan "peyk"lerin görevi de ağırlıklı olarak şehir içi haberleşmeyle

ilgiliydi. Osmanlılarda *peyk* tabiri haber götüren kimse ve yaya postacı sınıfı için kullanılırdı. Saray teşkilatında yer alan peykler, padişahın acil mesaj ve emirlerini genelde şehir içindeki muhataplarına iletir; bir tür acele posta hizmetini görür;⁷ ayrıca, padişahın atının önünde koşarak ona refakat eder ve Hac mevsiminde hacıların dönüşünü ve ulaştıkları yerleri haber verirlerdi. Başlarında peykbaşı bulunurdu. Peyklerin sayısı zamanla 150'ye kadar çıktı. Peykler, padişahın yanında buldukları için süslü ve gösterişli giyinirler;⁸ sırma işlemeli kıyafetleri, mücevherli gümüş kuşakları, altın hançerleri, ellerinde teberleri ve başlarında altın taç ve sorguçlarıyla, saraya mensup oldukları onların her hâllerinden belli olurdu. Atletik, zayıf, çevik, dayanıklı olan ve iyi koşan kimseler arasından seçilirlerdi. Saatlerce koşmaları gerekebileceği için sürekli idman yapar; güçlü olmak için badem ve şeker yerlerdi. 156 km olan İstanbul-Edirne arası 24 saatte gidebilirlerdi. Peykân-ı Hassa

⁷ İbrahim Yıldırım, "Osmanlı Saray Teşkilatında Haberci Uzun Mesafe Koşucuları: Peykler", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Ankara 1999, c. 5, s. 659.

⁸ Zeynep Tarım Ertuğ, "Peyk", *DİA*, XXXIV, 263-264.

⁶ PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, Ankara 2007, s. 171-172.

5- Resmî kıyafetleri içinde posta Tatarları (İstanbul PTT Müzesi)

Ocağı'na mensup olan peyklerin "Peykhâne" denilen koğuşları, Sultanahmet Camii civarında bugün de aynı adı taşıyan yerde bulunurdu. Peyk teşkilatı, Mayıs 1829'da kaldırıldı.⁹

İstanbul'da önemli duyuru, bilgi, haber, tebliğ ve mesaj tellal çıkartılarak halka duyurulur; devlet, ayrıca, toplum üzerinde etkisi olan imam, vaiz, duacı ve şeyhlerden de yararlanırdı. İstanbul'daki cami, tekke ve kahvehaneler, halkın önemli haber alma kaynaklarıydı.

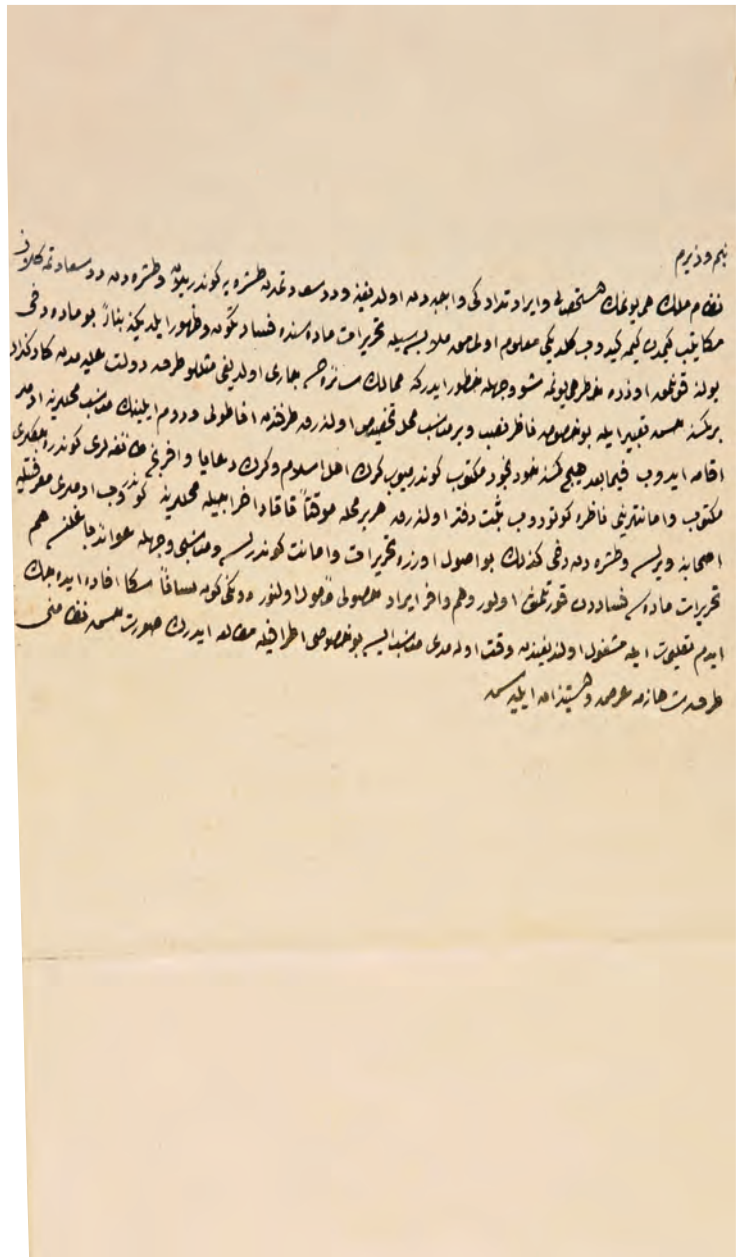
9 Yıldırım, "Osmanlı Saray Teşkilatında Haberci Uzun Mesafe Koşucuları: Peykler", s. 659.

6- Posta arabasıyla posta ulaşımı (İstanbul PTT Müzesi)

XIX. YÜZYILDA DÜZENLİ POSTACILIK FAALİYETLERİ

Avrupa'da Sanayi Devrimi'yle başlayan dönemde iktisadi ve ticari faaliyetlerin artması, haberleşme vasıta ve tekniklerinin de değişmesine neden oldu. Özellikle uzun mesafeli ticari ilişkilerin yoğunluk kazandığı bu süreç, iletişim ve haberleşmeyi hızlandırdı ve Osmanlı Devleti de bu gelişmelerden doğrudan etkilendi. Nitekim demiryolu ve telgrafın yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte zaman kavramı da değişmiş ve bu değişimin iktisadi ve siyasi hayata önemli etkileri olmuştu.

7- II. Mahmud'un posta teşkilatının kurulması, İstanbul'da bu işten anlayacak birisinin görevlendirilmesi ve taşra ile iletişimin düzenli biçimde sağlanması hakkındaki 1833 tarihli hatt-ı hümayunu (BOA, HH, nr. 23995)

Düzenli Posta Teşkilatının Kurulması

Zamanın ihtiyaçlarına cevap veremeyen devlet yapısını Avrupa tarzı kurumlarla düzenlemek isteyen II. Mahmud (1808-1839), öncelikle merkezîyetçi bir sistem kurmaya çalıştı. Yaptığı ve yapacağı reformları halka daha iyi anlatabilmek, merkezîyetçi siyaseti uygulayabilmek ve halkın üzerinde denetimi sağlayabilmek amacıyla iletişim ve haberleşme imkânlarından da yararlanmayı düşünen padişah, Kasım 1831'den itibaren ilk Türkçe resmî gazete olan *Takvîm-i Vekâyi*'i yayınlamaya başladı. Fransızca, Ermenice, Rumca, Arapça ve Farsça olmak üzere farklı dillerde de yayınlanan bu gazeteyi, "devletin lisanı

olmak, ahaliyi yönlendirmek ve ayrıca merkezîyetçiliği pekiştirmek" için çıkarmıştı. Her türlü iç ve dış gelişmelerle resmî ve gayriresmî ilanlara yer verilmesi ve isteyen tüccar, esnaf, kişi ve memurlara abone usulüyle satılması gibi hususlar, *Takvîm-i Vekâyi*'i devrinin önemli bir iletişim ve haber kaynağı hâline getirdi.¹⁰

II. Mahmud, merkezîyetçiliği desteklemesi düşünülen, gerçek anlamda ilk düzenli posta teşkilatının kurulmasına teşebbüs etti ve 1833'te Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'ya bu konudaki görüş ve isteklerini bildirdi. Posta işleriyle mektup ve yazıların sirkülasyonunda ciddi

¹⁰ Nesimi Yazıcı, "Takvîm-i Vekâyi", *DİA*, XXXIX, 491.

8- 1909'da tamamlanan İstanbul Posthanesi

bir karışıklığın yaşandığı fikrinde olan padişah, posta usulünün kurulup posta ve haberleşme faaliyetlerinin düzenlenmesini, mektup kayıplarının önlenmesini, bütün Osmanlı tebaasıyla yabancılara mektup ve posta hizmeti verilmesini ve bu hizmetlerden devletin gelir sağlamasını istedi. Bu amaçla öncelikle İstanbul'da işten anlayan bir kişinin görevlendirilmesi ve daha sonra da taşradaki ana merkezlerin teşkilatlandırılıp başkentle vilayetler arasındaki haberleşme ve iletişimin sağlam temellere oturtulması kararlaştırıldı.¹¹ Bu karar doğrultusunda yapımına başlanan 18 saatlik Üsküdar-İzmit posta yolu, padişahın da katıldığı bir törenle Ekim 1834'te açıldı.¹² Bu güzergâhtaki posta istasyonları arasında başlayan modern posta taşımacılığı arabalarla yapılmaktaydı.

II. Mahmud'un kurulması için büyük çaba harcadığı modern posta teşkilatı, ancak oğlu Sultan Abdülmecid'in saltanatının ilk yıllarında oluşturulabildi. Bir posta komisyonu kuruldu ve bu alanda Avrupa'daki uygulamaları bilen Mustafa Sami Efendi kuruluş çalışmalarını yürütmek üzere 4 Temmuz 1840'ta Posta

Müdürlüğü'ne getirildi. Daha sonra, 9 Eylül 1840'ta Ahmed Şükrü Bey, ilk posta nazırı olarak atandı ve 23 Ekim 1840'ta da mali açıdan Maliye Nezareti'ne, idari açıdan ise Ticaret Nezareti'ne bağlı olan Postahane-i Âmire Nezareti kuruldu. Nezaret, 1868'de alınan tasarruf tedbirleri çerçevesinde Telgraf Müdürlüğü ile birlikte Nafia Nezareti'ne; 21 Eylül 1871'de ise, Posta ve Telgraf Nezareti adıyla Dâhiliye Nezareti'ne bağlandı.¹³

Posta, eskiden olduğu gibi atlı ve arabalı posta tatarları tarafından taşınmakta ve bu iş için menzilhanelerden yararlanılmaktaydı.¹⁴ İmparatorluğun en uzak köşesine dahi posta hizmetlerinin götürülmeye çalışıldığı bu dönemde postalar genellikle haftada bir çıkarılırdı. Örneğin, 1847'de İstanbul'dan Rumeli'ye her pazartesi akşamı iki tatarla posta gönderilir; biri sağ koldan Edirne'ye, diğeri de sol koldan Selânik ve Yanya'ya gider ve pazar günü geri dönerlerdi. İstanbul'dan Anadolu yönüne ise her çarşamba akşamı İzmir, Alanya, Şam,

¹¹ BOA, HH, 489/23995, 19 Mayıs 1835 (29 Zilhicce 1248); İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971, c. 5, s. 74.

¹² BOA, HH, 756/35772, 28 Nisan 1835 (29 Zilhicce 1250).

¹³ Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", *150. Yılında Tanzimat*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, s. 146-148, 207; Nesimi Yazıcı, "Posta Nezareti'nin Kuruluşu", *Çağın Yakalayan Osmanlı*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Mustafa Kaçar, İstanbul 1995, s. 42.

¹⁴ "Haberleşme", *DBİst.A*, III, 466.

9- İstanbul Postahanesi (Eski hali) (İstanbul PTT Müzesi)

Kayseri ve Diyarbakır'a olmak üzere, beş tatar (posta) çıkarılır; bunlar pazar günü İstanbul'a geri gelirlerdi. Buralardan daha ileriye de posta gönderilirdi. Zamanla posta çıkarılan gün sayısı artırıldı ve deniz postaları da sıklaştırıldı.¹⁵ 1841 yılı başlarından itibaren posta taşımacılığının Posta Nezareti'nin tekelinde olduğu ilan edildi. Böyle bir tedbir alınmasının nedeni, bu dönemde bazı araba şirketleriyle özel posta hizmeti veren sâ'î, kiracı, emanetçi, katırcı ve bir kısım bağımsız tatarın kendi hesabına posta taşımacılığı yapmaya başlamasıydı. Bu durum, devleti zarara uğrattığı için böyle bir tekel tedbiri alındı.

¹⁵ Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü", TCTA, IV, 1645.

Nezaret, resmî haberleşmenin yanında halkın ve tüccarların da hizmetlerinden faydalandığı bir kurumdu. Resmî evrakla birlikte halkın mektuplarını taşıyan ilk posta 28 Ekim 1840'ta İstanbul'dan Edirne'ye; 2 Kasım'da ise Anadolu tarafına hareket etti. Bu dönemde mektup, evrak, gazete ve takvim gibi sadece kâğıt esaslı posta maddeleri taşınırdı. Mektuplar; adi, taahhütlü ve resmî (*tahrirat-ı mühimme*) olmak üzere üç türüydü. Ocak 1841'den itibaren bu hizmete para ve numunelik ticari eşya taşımacılığı da eklendi ve bu, büyük bir memnuniyet uyandırdı. Ancak, arabalı posta taşımacılığı yapılamadığı için yük ve para taşımacılığı pek çok sorunu da beraberinde getirdi. Bu yüzden 1866'da yük taşımacılığından vazgeçildi.

Öte yandan, 1862’de bazı merkezler arasında, soygun ihtimalini ve taşıma zorluğunu ortadan kaldıran posta havalesi uygulamasına geçilmişti. 1871’de çıkarılan ikinci *Posta Nizamnâmesi*’yle, mektup, altın ve gümüş para, mücevher, ticari eşya numuneleri ile 2,5 kg’yi aşmayan kitap ve benzeri şeylerin taşınması esası kabul edildi.¹⁶ Böylece devletin yanında, halka da ucuz ve düzenli haberleşme imkânı sağlandı. 1840’lardan itibaren deniz yoluyla posta taşımacılığı yapılmaya başlandı ve 1863’te de sahil postaları teşkilatı kuruldu. Avusturya, Rus, İngiliz ve Fransız vapur şirketleri bu alanda ön plandaydı.¹⁷ 1860’lardan itibaren posta taşımacılığında demiryolunun devreye girmesi, hizmeti hızlandırırken ücretleri de ucuzlattı.

Yaver Paşa’nın nazırlığında (1868-1871) Posta Nezareti’nin merkez ve taşra teşkilatlarında önemli değişiklikler yapıldı. Nazırın altında iki genel müdür vardı; ayrıca, nezaret bünyesindeki önemli memurlardan bir Posta ve Telgraf Meclisi oluşturuldu. Bu dönemde tatar ağasının maiyetinde 88 tatar görev yapmaktaydı. Buna ek olarak, ikisi İstanbul’da altısı da taşrada olmak üzere sekiz müfettiş vardı.¹⁸ Bütün bu gelişmelere rağmen, modern posta hizmetleri tam anlamıyla II. Abdülhamid döneminde oluşturuldu¹⁹ ve nezaret, 5 Kasım 1876’da çıkarılan *Posta ve Telgraf İdare-i Umumiyyesinin Teşkilât-ı Cedidesine Dair Nizamnâme* ile yeniden düzenlendi. Böylece, 1871 düzenlemelerinin aksayan yönleri ortadan kaldırılıp görevlilerin yetki ve sorumlulukları belirlendi.

İstanbul Postahaneleri

İstanbul’daki postahaneler, genellikle gayrimüslimlerle Avrupalıların yaşadığı yerlerde kurulmuştu. İlk Osmanlı postahanesi, ticaret ve ulaşım açısından merkezî bir yer olan Eminönü’nde 1840’ta hizmete girdi. Bu postahane, Yenicami’nin arka tarafında kalan avluda daha önce Cizyehane binası olarak kullanılan ahşap binada Postahane-i Âmire adıyla açıldı. Postahanenin önünde taşradan gelen postaların rahatça indirilebilmesi için geniş bir alan vardı. Vakıf malı olan binanın üst katı Posta Nezareti, alt katı ise postahane olarak hizmet vermekteydi. Binanın giriş kapısının üstündeki kitabede ise, Abdülmecid’in tuğrası ve celî hatla “Postahane-i Âmire”

ve Fransızca olarak “Poste” yazıları mevcuttu. Postahane, sadece posta hareket günlerinde ve belli saatlerde gönderi kabul ederdi. 1863’te pul ve posta kutusu kullanılmaya başlandığı için bu zaman kısıtlaması ortadan kalktı. 1871’den itibaren ise, cuma günü hariç her gün posta kabul edilmeye başlandı. İki yıl sonra İstanbul Postahanesi’nde, her gün güneşin doğuşundan havanın kararmasından üç saat sonrasına kadar açık tutulması uygulamasına geçildi.²⁰

Posta nazırı, ilk dönemlerde aynı zamanda İstanbul Postahanesi müdürüydü. 1841’de postahanenin personeli, nazır ve postahane müdürü dâhil 9 görevli ve 15 de posta tatarı olmak üzere toplam 24 kişiydi. Personelin toplam maaşı yaklaşık 18.000 kuruştı. Zamanla gelişen teşkilat yapısına paralel olarak hem personel ve hem de ödenen maaş miktarı arttı.²¹ İlk Osmanlı posta pulu, 13 Ocak 1863’te Çapanzade Agâh Efendi’nin nazırlığı döneminde bastırıldı.²² Bu pul, Sersikkegen Abdülfettah Efendi’nin gayretleriyle Darphane-i Âmire’de taşbaskısı olarak sigara kâğıdı üzerine basılıp renklendirildi. Üzerinde Sultan Abdülaziz’in tuğrası bulunan (tuğralı pul) muhtelif değerlerdeki posta pullarına 1865’ten itibaren ay yıldız motifi de eklendi. 1863’ten sonra nezaretin merkez kadrosu ve İstanbul’daki postahane sayısı arttı. Postahane-i Âmire (Sirkeci) dışında, Beşiktaş, Galata, Şehzadebaşı, Sultanahmet, Eyüp, Kasımpaşa, Kadıköy ve Üsküdar’da posta merkezleri açıldı.²³ Pulla birlikte, mektup ve evrak gönderme işi büyük ölçüde kolaylaştığı gibi, suistimaller de önlenildi. Yine, Agâh Efendi’nin girişimiyle İstanbul’un değişik yerlerine posta kutularının yerleştirilmesi, halkın postahaneye gitme zorunluluğunu ortadan kaldırdı ve gönderilen mektup sayısının artmasına neden oldu.

1871’de telgrafın eklenmesi sonucunda nezaretin adı Posta ve Telgraf Nezareti; Postahane-i Âmire’nin ki de İstanbul Postahanesi oldu. Artan ihtiyaca cevap veremeyen eski binanın yerine yaptırılan kâğır bina 1892 Ekim’inde hizmete açıldı. Sağlam olmadığına dair söylentiler yüzünden inşaatı birkaç kez durdurulan bu bina da uzun süre kullanılmadı ve bir süre paket postahanesi olarak hizmet verdikten sonra Cumhuriyet döneminde İş Bankası’na devredildi.²⁴ İstanbul Postahanesi,

¹⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, c. 2, s. 602.

¹⁷ Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, c. 2, s. 602-603.

¹⁸ Yazıcı, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü”, s. 1640; *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 154.

¹⁹ Yazıcı, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü”, s. 1641-1642.

²⁰ *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 162-163.

²¹ Yazıcı, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu”, s. 148-149; Yazıcı, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü”, s. 1638.

²² Yazıcı, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu”, s. 167.

²³ Yazıcı, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu”, s. 150-151.

²⁴ R. Sertaç Kayserilioğlu ve Cemil Kuntay, “Postahaneler”, *DBİst.A*, VI, s. 279.

10- İstanbul Posthanesi'nin içi (İstanbul PTT Müzesi)

1909'da tamamlanan ve bugün de kullanılmakta olan binada hizmet vermeye başladı. Eminönü'nde Büyük Postahane Caddesi üzerinde yer alan ve 1905-1909 yılları arasında inşa edilen bu bina, bugün Sirkeci Büyük Posthanesi olarak hizmet vermektedir. Yapı, I. Millî Mimari döneminin temsilcilerinden Mimar Vedat Tek'in eseridir. Her iki yanda bulunan gösterişli merdivenlerle binanın üst katlarına çıkılır; dikdörtgen ana mekânı çevreleyen koridorların etrafında ise büro mekânları yer alır.²⁵

Şehirdeki diğer bir tarihî postahane de Beyoğlu

Telgrafhanesi'ydi. Telgrafhane, önce Kalekapısı Mektep Sokağı'nda kurulmuş; daha sonra farklı yerlerde hizmet vermiş; nihayet 1907'de şöhret kazanacağı Galatasaray'a (Galatasaray Posthanesi) taşınmıştı. Beyoğlu'nda postahane kurulması, burasının demografik ve sosyal yapısıyla yakından ilgiliydi. Avrupa ile yoğun ticari ilişkileri bulunan tüccar ve bankerlerin yanında elçilikler de buradaydı. Beyoğlu Telgraf ve Posta Merkezi adıyla hizmet veren bu postahane telgraf ağırlıklı olup çalışanlarının çoğu Avrupa dillerini bilen yabancıydı.²⁶

²⁵ Yıldız Salman, "Posta ve Telgraf Nezareti Binası", *DBİst.A*, VI, 279.

²⁶ Kayserilioğlu ve Kuntay, "Postahaneler", s. 281.

11- Osmanlı postacıları (İstanbul PTT Müzesi)

İstanbul'un Postacıları

Önceki dönemlerde tatar, peyk, ulak ve çavuşlar, postacı işlevini görse de, bugünkü anlamda bir meslek grubu olan postacılar XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktı. Postacı veya o dönemdeki adlarıyla *müvezzi* (dağıtıcı), gelen mektup ve gönderileri ilgili adreslere ulaştırırdı. Posta Nezareti kurulduktan sonra da posta tatarları görevlerini sürdürdü. Ancak, görünimleri önceki döneme göre değişip sadeleşti. Tatarlar, 1870'lerde 500-600 kuruş maaş almaktaydı. *Tatarân Ocağı*'na bağlı olan ve Elçi Hanı'nda kalan tatarların başında ise *tatarbaşı* (1840'tan sonra *sertatarân* veya *tatarân müdürü*) bulunurdu. 1871'de çıkarılan yönetmelikle tatarların çalışma esasları belirlendi. Nezaretin kurulmasıyla tatarların posta dağıtımındaki etkinliği azalmaya ve onların yerini posta dağıtıcıları almaya başladı. Deniz ve demiryoluyla posta taşımacılığının yaygınlaşması üzerine 1918'de posta tatarlığı kaldırıldı.

Mektup dağıtım işi, 1852-1857 yılları arasında iltizamla İsmail Paşa'ya verildi. İltizam müzayedeye yapılır ve teslim edilen mektup karşılığında belirli bir

ücret alınırdı. Ancak, hazinenin yararına olmaması ve mültezimin yetkilerini kötüye kullanması gibi gerekçelerle bu uygulama kaldırıldı.²⁷ 1861'den önce, mektuplar postahaneye gelir ve posta müdürünün kontrolünden sonra sahibi tarafından teslim alınır; yani, mektup sahibine götürülmezdi. Eylül 1861'de çıkarılan bir nizamname ile mektubun alınmaması durumunda mektupçular tarafından sahiplerine ulaştırılacağı esası kabul edildi; ancak, bu uygulamanın daha önce de mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul şehir içi posta dağıtım (Birinci Şehir Postası) imtiyazı, Ağustos 1865'te, 365.000 kuruş karşılığında Yanyalı Lianos Efendi'ye verildi. Şehir Postası, gönderilerin sadece şehir içi dağıtımından sorumluydu. Bu, esasında 1852-1857 arasında uygulanan posta iltizamının tekrar denemesiydi. *Dersaadet Şehir Postası Nizamnâmesi* çerçevesinde kısa süre içerisinde teşkilatlandırılan ve İstanbul, Adalar ve Boğaziçi halkının kendi aralarındaki mektup, gazete ve posta taşımacılığını

²⁷ Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", s. 177-178; *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 158.

12- İstanbul Postahanesi

gerçekleştirecek olan şehir postası, 1865'te faaliyete geçti. İstanbul halkı bu sisteme rağbet gösterince merkez sayısı artırıldı. İşletme, şehir dışından gelen mektupları dağıtamazdı; ancak, İstanbul'dan şehir dışına gönderilecek postaları kabul edebilirdi. İstanbul halkını postahaneye gitme zahmetinden kurtaran bu sistem, Mart 1867'de işletme süresi dolmadan lağvedildi ve şehir içi mektup dağıtım işi, bu kez Postahane-i Âmire Nezaretî'ne bağlı Şehir Postası Müdürlüğü'ne verildi. Aralık 1869'da yine nezaretin idaresinde olmak üzere İkinci Şehir Postası çalışmaya başladı ve Beyoğlu, Galata, Sultanahmet, Beyazıt, Aksaray, Yeniköy, Büyükdere, Tarabya, Ortaköy, Arnavutköy, Kadıköy, Üsküdar ve Büyükdada şubeleri açıldı.²⁸ Eylül 1875'te Üçüncü Şehir Postası kuruldu.²⁹ İstanbul şehir postalarının kurulmasıyla birlikte nezaretin İstanbul kadrosu da genişledi.

1882'den sonra çıkarılan yeni posta kanunu gereğince mektupların sahiplerine tesliminden alınan ücret kaldırıldı. Diğer gönderiler ise, postahanedен

dağıtılırdı.³⁰ Mektup ve posta gönderme prosedürü şöyleydi: Gönderici mektubu memura teslim eder; memur mesafeye göre belirlediği ücreti mektubun üzerine yazar ve gönderiler gidecekleri yerlere göre tasnif edilip numaralandırılırdı. II. Abdülhamid döneminde, posta dağıtıcıları, askılı mektup çantası taşır; önu düğmeli üniforma ceketi ve fes giyerdi. Postacıların bu yönüyle İstanbul'un haberleşmesinde ve folklorunda önemli bir yerleri vardı.³¹ Posta hizmetleri, özellikle II. Abdülhamid döneminde önemli ölçüde genişledi. Nitekim 1888'de bütün imparatorlukta taşınan mektup sayısı 11,5 milyon adet iken, 1904 yılında bu sayı 24,38 milyona yükseldi.³²

Posta Ücretleri ve Şikâyetler

Mektup ve evrak ücretleri, mesafeye, ağırlığa ve taşıma vasıtasına göre değişirdi. İlk tarifelere göre 3 dirhem (1 dirhem=3,2 gr) ağırlığındaki bir adi mektup bir saatlik

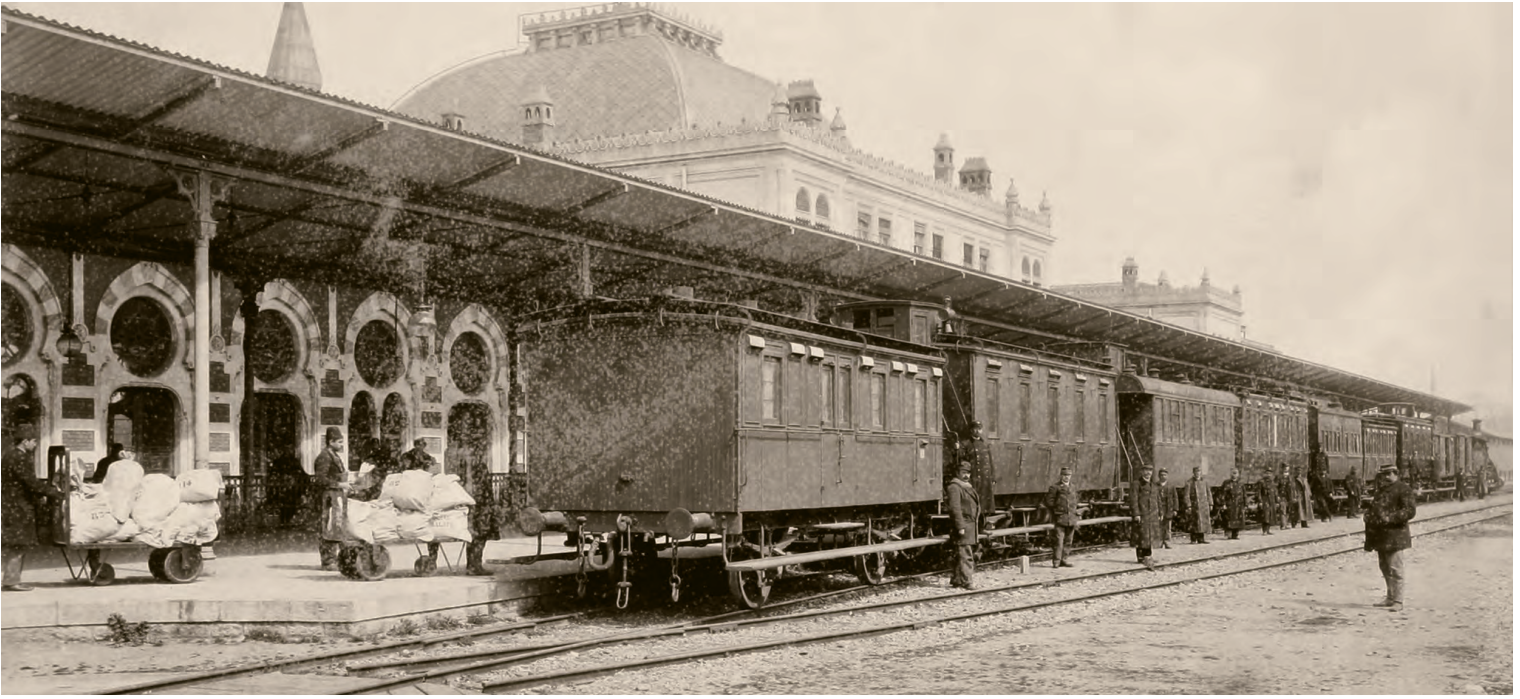
²⁸ Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", s. 151, 172-173.

²⁹ Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, haz. Nuri Sağlam, İstanbul 2001, s. 440-441.

³⁰ Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü", s. 1642.

³¹ "Postacılar", *DBİst.A*, VI, 279-280.

³² Stanford-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 2000, c. 2, s. 282.

13- Tren ile posta nakli (İstanbul PTT Müzesi)

mesafeye 1; 4 dirhemlik 1,5 ve 5 dirhemlik de 2 paraya taşınır; taahhütlü mektuplardan ise iki misli ücret alınır. Taahhütlü mektubun kaybolması durumunda sahibine yüz kuruş tazminat ödenirdi. Ancak bu ücretler muntazam postahaneler için geçerliydi; diğer postahanelerden gönderilenler ise alıcıdan tahsil edilirdi.³³ Denizyoluyla gönderilen postaların ücretleri daha düşüktü. Fazla ücret tahsili, mektupların açılması ve muamelelerdeki düzensizlikler, zaman zaman posta idaresinden yapılan şikâyetler arasındaydı. Kasım 1874 tarihli *Cerîde-i Havâdis'e* göre, tüccar mektupları çeşitli gerekçelerle açılmakta; Avrupa posta yöntemlerine uyulmamakta ve bu ise, İstanbul ve diğer şehirlerdeki yabancı postahanelerin gelirlerini artırmaktan başka bir şeye yaramamaktaydı.³⁴ Posta idaresi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında, asker yakınlarının mektuplarından ücret alınmamasını kararlaştırdı.³⁵

İstanbul'daki Yabancı Devlet Postaları

Osmanlı Devleti'nin yurt içi ve dışıyla haberleşmesinde, zamanın Avrupa devletlerine ait olan postahanelerin önemli bir yeri vardı. Çoğunlukla İstanbul merkezli olan ecnebi postahaneleri, kapitülasyonlara paralel olarak üç asır boyunca etkin oldular. Kapitülasyon

sahibi ilk devletlerden biri olan Venedik, yoğun ticari bağlantılarından dolayı daha XVI. yüzyıldan itibaren İstanbul, İzmir, İskenderiye ve Halep gibi ticaret şehirleri arasında posta kuryeleri istihdam etti. İstanbul'la ticari bağlantısı olan diğer devletler de zamanla aynı yolu izledi. Modern anlamda ilk postahaneler ise, XVIII. yüzyıldan itibaren yine yabancı devletlerce İstanbul'da kurulmaya başlandı. Yabancı postaların kurulmasında Osmanlı posta sisteminin ihtiyaçları karşılayamaması da etkili oldu. 1746'da diplomatik posta seferlerini ve 1821'den itibaren de düzenli posta hizmetini başlatan Avusturya bu konuda öncü devletlerden biriydi. Üçü İstanbul'da olmak üzere ticari merkezlerde 78 postahane açmıştı. Avusturya'nın ünlü vapur şirketleri Lloyd ve Tuna buharlı gemi kumpanyaları, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı liman şehirleriyle Avrupa arasındaki posta taşımacılığında etkili bir rol üstlendiler.³⁶

XVIII. yüzyılın ikinci yarısıyla XIX. yüzyılda Rusya, Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya ve hatta Yunanistan ve Mısır Hıdivliği bile Osmanlı sınırları içinde posta işletme ve postahanelerini kurma imtiyazını elde etmişlerdi.³⁷ Kapitülasyonlar çerçevesinde hareket eden bu devletler, kendi para, pul ve ücret tarifelerini de kullanmaktaydı. Ayrıca, mücevherat ve çeşitli kıymetli eşyalar da, yine bu postalar vasıtasıyla kaçak

³³ *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 166-167.

³⁴ Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, s. 339-341, 348-354.

³⁵ Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, s. 627-628.

³⁶ Salih M. Kuyuş, "Posta Tarihi ve Kapitülasyon Postahaneleri-I", *TT*, 1984, sy. 1, s. 51.

³⁷ *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 175-176.

14- Gemi ve kayıklarla posta nakli (İstanbul PTT Müzesi)

olarak ülkeye sokulurdu. 1840'ta Posta Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte faaliyetlerini daha da arttıran yabancı postalar (Levant-Şark postaları), Âli Paşa'nın girişimiyle 1864'te kaldırılmak istendiyse de başarılı olmadı. XIX. yüzyılın başlarından itibaren faaliyet gösteren, devletin bağımsızlık ve egemenlik ilkeleriyle bağdaşmayan ve Avrupa'nın iktisadi ve kültürel yayılmacılığında etkili olan bu postalar, Osmanlı Devleti'nin "yarı-sömürge"leşmesine örnek olarak gösterilir.³⁸

1876'da yabancı postahaneleri kontrol altına almak, onlarla rekabet edebilmek ve Avrupa'yla posta ve haberleşmeyi sürdürebilmek amacıyla Avrupalı uzmanların görev yaptığı Beynelmile İttihat Postaları Merkez-i Umumisi Galata'daki Millet Hanı'nda faaliyete geçti. 1880'de yine Galata'da uluslararası nitelikte hizmet veren dört postahane daha açıldı. Diğer büyük şehirlerde de açılmasına rağmen, bu postahanelerin yetersiz kalmaları sebebiyle yabancı postahaneler faaliyetlerini sürdürdü.³⁹ Bu postalar, aynı zamanda hükümet ve padişah aleyhinde olan neşriyatın (*evrak-ı fesadiyye*) ülkeye giriş vasıtasıydı. Örneğin, 1866'da başlayan Girit Ayaklanması üzerine propaganda yapan Yunan gazetelerini ülkeye soktuğu gerekçesiyle İstanbul'daki

Yunan postahanesi 1868'de kapatıldı. Öte yandan, II. Abdülhamid'in otoriter idaresine karşı olan Jön Türklere ait muhalif gazete ve dergiler de İstanbul'a ve ülkeye yine bu yolla girmekteydi. Yabancı postahaneler sıkı gözetim ve kontrol altında tutulmasına rağmen, yasak yayınların ülkeye girişi engellenemedi. 5 Mayıs 1901'de yabancı postalara el konulması operasyonu, elçiliklerin gösterdiği şiddetli tepki üzerine sonuçsuz kaldı. Bununla birlikte, yabancı postaların faaliyetleri çeşitli yollarla engellenmeye ve hatta postahaneler kapatılmaya çalışıldı. Toptan alınan mektup pullarında indirim yapılması ve pul alanlar arasında piyango çekilmek suretiyle rekabete girilmesi gibi uygulamalar, bu postalara karşı alınan tedbirler arasındaydı. Ancak, aynı şeyi ecnebi postaları da yapınca, 1904 yılında devletin posta gelirleri düştü. Avusturya'nın II. Meşrutiyet'in ilanını fırsat bilerek Bosna-Hersek'i ilhak etmesi üzerine başlatılan boykotta, İstanbul'daki Avusturya postahanesi ve posta kutuları tahrip edildi.

İttihatçılar da yabancı postaları kaldırabilmek veya en azından yerli posta hizmetlerini iyileştirmek suretiyle etkisizleştirebilmek amacıyla yaptıkları çalışmalara⁴⁰ rağmen bir sonuç elde edemediler. Nihayet, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi ve kapitülasyonları kaldırması üzerine, 1 Ekim 1914'te çıkarılan *İmtiyazat-ı Ecnebiyyenin Lağvı* kanunuyla birlikte ecnebi postaları da kaldırıldı. Bu süreçte artan iş yükünü karşılamak

38 M. Bülent Varlık, "Bir Yarı-Sömürge Olma Simgesi: Yabancı Posta Örgütleri", *TCTA*, IV, 1653.

39 Kayserilioğlu ve Kuntay, "Postahaneler", s. 280; Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü", s. 1646-1647.

40 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, İstanbul 2004, s. 87.

15- Deve ve at sırtı posta çantaları (İstanbul PTT Müzesi)

üzere Galata'da yeni bir Osmanlı postahanesi açıldığı gibi, Pangaltı, Galata, Beşiktaş, Kumkapı, Aksaray ve Mahmutpaşa Postahaneleri de yenilenip genişletildi; ayrıca, işlemler hızlandırılıp postalar otomobillerle dağıtıldı.⁴¹ Ancak, Osmanlı Devleti savaşı kaybedince askerî ve sivil nitelikli yabancı postahaneler tekrar faaliyete geçmelerinin yanında, Sevr Antlaşması'yla konumlarını güvence altına da aldılar. Âdetâ yılan hikâyesine dönen bu konu, Kurtuluş Savaşı sonunda imzalanan Lozan Antlaşması'nın 113. maddesiyle kesin bir çözüme kavuşturularak yabancı postahaneler ortadan kaldırıldı.⁴²

TELGRAF İSTANBUL'DA

Telgraf, haber ve mesajların kodlar vasıtasıyla kısa süre içerisinde çok uzaklara ulaşmasını sağlayan bir haberleşme aracıdır. Telgraf gelmeden önce İstanbul ile Silistre (Bulgaristan) arasında birer saat aralıklı olmak üzere haberleşme kulelerinin yapılması

düşünülmüş; ancak, Boğaz civarındaki pilot uygulama sonuçsuz kalmıştı. Telgrafın icadından sonra bu önemli aygıtın haberleşmede kullanımı, 1843'ten itibaren Amerika Birleşik Devletleri, Batı ve Kuzey Avrupa ile Rusya'da yaygınlaşmaya başladı. 1837'de telgrafı icat eden Samuel Morse, kısa süre sonra İstanbul'a davet edildi. Morse, bu sırada Paris'te telgrafı deniyordu. 1839'da Morse'nin ortağı olan Mr. Chamberlain telgraf makinesini İstanbul'a getirdi. Amacı, Osmanlı Devleti ile Avusturya'dan bu icadın kabulünü istemek, yani bir bakıma patent almaktı. Fakat İstanbul'da Robert Kolej'in müdürü Cyrus Hamlin'in evinde yapılan denemelerde bazı eksikliklerin görülmesi üzerine aletin Viyana'da tekrar incelenip İstanbul'a getirilmesi kararlaştırıldı. Ancak, Chamberlain ve ekibinin bindikleri geminin Tuna Nehri'nde batması ve Chamberlain'in vefat etmesi üzerine bu girişim neticesiz kaldı.⁴³

İkinci girişimi, Amerikalı jeolog Lawrence Smith yaptı. İstanbul'dan yakın bir şehre telgraf hattı çekmek amacıyla bir telgraf makinesi getirten Smith,

⁴¹ Geçmişten Günümüze Posta, s. 180.

⁴² Varlık, "Bir Yarı-Sömürge Olma Simgesi: Yabancı Posta Örgütleri", s. 1655-1656.

⁴³ Mustafa Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", Çağını Yakalayan Osmanlı, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Mustafa Kaçar, İstanbul 1995, s. 46.

16- Telgraf makinesi (İstanbul PTT Müzesi)

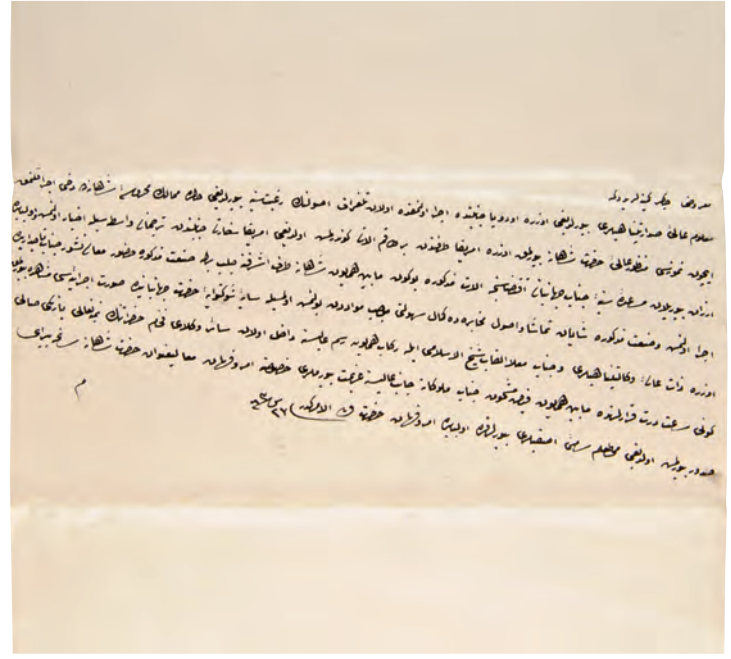
9-10 Ağustos 1847'de Beylerbeyi Sarayı'nın bulunduğu yerdeki ilk denemesini Sultan Abdülmecid'in huzurunda gerçekleştirdi.⁴⁴ Padişah, Smith'e bir madalya verdiği gibi, 22 Ocak 1848'de Avrupa'nın ilk telgraf beratını ve madalyasını Morse'ye gönderdi. Morse de 6 Ocak 1849'da padişaha bir teşekkür mektubuyla cevap verdi.⁴⁵ Sultan Abdülmecid, ayrıca, Edirne'ye kadar bir telgraf hattı kurması teklifini Smith'e yaptıysa da bundan bir sonuç elde edilemedi. Bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerden önce telgrafla ilgilendiğini göstermektedir.

Kırım Savaşı ve Telgrafın İstanbul'da Kullanılması

Ortaya çıkışından kısa süre sonra İstanbul'da kullanılmaya başlanan telgraf, bir haberleşme aracı olarak ilk kez Kırım Savaşı'nda kullanıldı. Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa'yla birlikte Rusya'ya karşı savaştığı 1853-1856 Kırım Harbi'nde kısa sürede geniş bir telgraf ağı kuruldu. Savaşın gidişatını öğrenmek için pratik bir haberleşme vasıtasına ihtiyaç duyulduğundan ilk telgraf hatları askerî amaçlı olarak yapıldı. Varna-İstanbul telgraf hattı bunlardan biriydi. İngiliz ve Fransız girişimcilerin hazırladığı inşaa ve masraf raporları, hükümetin kurduğu komisyonlarda incelendi ve padişahın onayıyla telgraf hatlarının

⁴⁴ Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", s. 47; BOA, İ.DH, 153/7919, 10 Ağustos 1847 (27 Şaban 1265).

⁴⁵ *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 188, 190.

17- Sultan Abdülmecid'in Amerika'dan getirtilen telgraf makinesinin nasıl çalıştığını görmek üzere vükelayı Mabeyn'e davet eden 10 Ağustos 1847 tarihli iradesi (BOA, İ.DH, nr. 153/7919)

yapımına karar verildi.⁴⁶ Fransızlar bir yandan İstanbul-Edirne-Belgrad ve Edirne-Şumnu hatlarını yaparken, bir yandan da 1855'te Varna-Balaklava-İstanbul arasında denizaltı kablosu çekildi. Neticede 19 Ağustos 1855'te İstanbul-Edirne; 6 Eylül 1855'te de Edirne-Şumnu hatları tamamlanarak⁴⁷ daha önce Fransızların yaptığı Varna-Şumnu hattına bağlandı. Bu arada, hattın yapımını üstlenen M. de la Rue, 19 Ağustos'ta Edirne'den İstanbul'a çektiği ilk telgrafta hattın tamamlandığını Hariciye Nezareti'ne bildirdi.⁴⁸ 270 km'lik bu hat, Küçükçekmece, Büyükçekmece, Kumburgaz, Ereğli, Çorlu, Lüleburgaz ve Havza üzerinden Edirne'ye varmaktaydı.

İstanbul'dan başlayarak Tekirdağ, Gelibolu, Serez üzerinden Selânik'e ulaşacak diğer bir hattın yapımı için de 1856 sonunda padişah iradesi çıktı. Selânik'e kadar uzanan hattın bir kolu bilahare Manastır, Üsküp, İlbasan, İškodra üzerinden (daha sonra Saraybosna) Avusturya ve diğer kolu da Yanya, Preveze, Avlonya üzerinden Otranto'ya (İtalya) bağlandı. 7 Temmuz 1860'ta İstanbul ile Selânik arasında ilk telgraf haberleşmesi yapıldı.⁴⁹

⁴⁶ Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Kırım Savaşında Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi", *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856) Bildiriler*, İstanbul 2007, s. 122.

⁴⁷ *Vak'anüvis Ahmet Lutfi Efendi Tarihi*, haz. Münir Aktepe, İstanbul 1984, c. 9, s. 118-19; BOA, İ.DH, 326/21244, 22 Ağustos 1855 (8 Zilhicce 1271).

⁴⁸ BOA, İ.DH, 326/21244; Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", s. 60.

⁴⁹ Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", s. 83 vd.

18a-b- Osmanlılar'ın Prusya ile 17 Şubat 1857'de yaptığı, teatisi yapılmamış telgraf antlaşması (BOA, MHD, nr. 144)

19a-b- Avusturya ile Osmanlılar arasında yapılan 7 Şubat 1857 tarihli telgraf antlaşması (BOA, MHD, nr. 146)

İstanbul Telgrafhaneleri

Kırım Savaşı esnasında Edirne hattı ihtiyacı karşılayamadı ve İngilizler Eylül 1855'te Varna Limanı'ndan Kilyos kıyısına kadar deniz altından bir kablo çekti. Beyoğlu Tepebaşı'nda telgraf merkezi hâline getirilen bir evden Kilyos'a havai bir hat çekildi. İngiliz ordusundaki telgraf memurları bu hattı kullanmaya başladı.⁵⁰ Bu yıllarda İstanbul Telgrafhane Müdürü, Fransız M. de Lusson idi. 10 Eylül 1855'te "Müttelik Orduların Sivastopol'a girdiği" haberi, Osmanlı telgraf sistemi üzerinden Avrupa'ya iletildi. İngilizlerin savaşın sonunda Osmanlı Devleti'ne devrettiği Varna-İstanbul denizaltı hattı,⁵¹ 1864'e kadar kullanıldı. Ancak, bu hattın ihtiyacı karşılayamaması ve sık sık kesilmesi üzerine, 1861 yılında İstanbul-Varna arasına havai bir hat çekildi.⁵² Öte yandan, Ocak 1859'da

50 Ersoy Hacısalihoğlu, "Kırım Savaşında Haberleşme", s. 129.

51 BOA, İ.HR, 140/7343, 20 Şubat 1857 (25 Cemaziyelahir 1275).

52 Ersoy Hacısalihoğlu, "Kırım Savaşında Haberleşme", s. 129-130; Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", s. 81.

Üsküdar-İzmit hattı tamamlanarak Üsküdar'da bir telgrafhane açıldı. Ancak, 1871'de Telgraf İdaresi'nin Posta Nezareti'ne bağlanmasıyla birlikte bu telgrafhane de İstanbul merkeze taşındı.

Osmanlı Telgraf İdaresi 1855'te kuruldu ve 1871'de Posta Nezareti'yle birleşinceye kadar Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak hizmet verdi. İlk Telgraf Müdür-i Umumisi ise, Mart 1855'te bu göreve getirilen Billurizade Mehmed Efendi idi. 21 Eylül 1871'de işleri kolaylaştıracak bir idari ve tasarruf tedbiri alındı. Osmanlı Telgraf İdaresi Posta Nezareti'ne bağlanarak Posta ve Telgraf Nezareti ortaya çıktı.⁵³ İstanbul, Osmanlı Devleti'ndeki bütün telgraf şebekesinin merkezinde yer alıyordu. M. de la Rue, 1855'te Bâbîâli karşısında bir telgrafhane inşasına başladı. Ünlü mimar Fossati tarafından yapılan ve bugün hiçbir kalıntısı kalmayan ilk telgrafhane (*Telgrafhane-i Âmire*) binası iki katlı olarak Topkapı Sarayı'nın yakınında inşa edildi. Oldukça sade olan bu bina, Alay Köşkü ile Soğukçeşme

53 Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", s. 46.

Kapısı arasındaki sur duvarına bitişikti. Sur duvarları üzerinden Yedikule'ye kadar ulaşan hattın başlangıcında bulunan ve yapılan eklerle büyütülen bu telgrafhane, daha sonraki düzenlemeler esnasında yıkıldı.⁵⁴ Telgrafhanenin hemen yanındaki Alay Köşkü de bir ara buraya bağlanmış ve hatta Posta ve Telgraf nazırları burada görev yapmıştı.

Galata, Üsküdar ve Kasım 1867'de de Rumelihisarı Telgrafhaneleri şebekeye dâhil oldu. Rumelihisarı yanında hizmete açılan telgraf odası, yangın ihbarında da önemli hizmetler gördü. Bu genişlemeye paralel olarak telgraf merkez teşkilatı personeli de zamanla arttı. 1861 yılı başlarında İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu Telgrafhanelerinde toplam 80'i aşkın personel görev yapmaktaydı.⁵⁵ Bunların dışında, Maslak-Emirgân, Tersane-i Âmire (Kasımpaşa), Dolmabahçe Sarayı ve Tokatköy (Beykoz) Çiftlik-i Hümayun gibi ikinci derecede telgraf merkezleri de vardı. Taşradan gelen telgrafların Boğaz geçişi başlı başına bir sorundu. Şöyle ki, Anadolu'dan Üsküdar merkezine gelen telgraflar, buradan kayıklar veya Ahırkapı-İhsaniye arasındaki kablo vasıtasıyla İstanbul'a ulaştırılırdı. Ancak, gemiler yüzünden kablo sık sık kesildiği ve kayıklar da yetersiz kaldığı için 1863'te icap eden kara bağlantı hatlarıyla birlikte Anadolu ve Rumelihisarları arasına Fransız yapımı yeni teknoloji bir kablo döşendi.⁵⁶

Telgraf, resmî haberleşmenin yanında İstanbul halkına ve tüccarlara da büyük kolaylıklar getirdi. Halk bu yüzden telgraf hatlarının yapımına önemli ölçüde destek ve katkı verdi. Tüccarın Avrupa'yla haberleşmesini kolaylaştırmak amacıyla Galata'dan Borsa'ya bir telgraf hattı döşendi. Bilgilerin telgraf sayesinde hızlıca aktarılmasının en önemli etkisi, mali ve ticari alanlarda görüldü. Ancak bu, bazı suistimal ve yolsuzlukları da beraberinde getirdi. Şöyle ki, İstanbul'daki telgraf telleri, direkler ya da evlerin duvarlarına takılan kancalar vasıtasıyla dağıtılırdı. Bu ise, bu hatlara girebilen bazı sahtekârların Avrupa'daki ve özellikle borsadaki gelişmeleri önceden öğrenerek haksız kazanç elde etmelerine neden oldu. Genellikle Avrupalı, gayrimüslim ve Levantenler, borsa üzerinden sahte haberler yayarak⁵⁷

⁵⁴ Semavi Eyice, "İstanbul'da İlk Telgrafhane-i Amire'nin Projesi (1855)", *TD*, 1984, sy. 34, s. 61-68.

⁵⁵ Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", s. 190-192.

⁵⁶ Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", s. 107-108.

⁵⁷ Orhan Koloğlu, "Yeni Haberleşme ve Ulaşım Tekniklerinin Osmanlı Toplumunu Etkileyişi", *Çağın Yakalayan Osmanlı*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Mustafa Kaçar, İstanbul 1995, s. 604.

20- Telgraf makinesi (İstanbul PTT Müzesi)

veya önemli haberleri kaçak yolla öğrenerek bunu kazanca dönüştürmekteydi. Bunları önlemek için Ekim 1863'te Yedikule'de hatların birleştiği yerde bir bina yapılarak telgrafların burada toplanmasına ve buradan atlılar vasıtasıyla dağıtılmasına karar verildi.⁵⁸ Bu durumda, Üsküdar telgrafhanesine gelen bir telgraf, Anadoluhisarı-Rumelihisarı ve Beyoğlu üzerinden Yedikule'deki merkeze ulaştırılıyor ve buradan da şehre dağıtılıyordu.

Telgraf Mektepleri ve Fabrika

İstanbul'da yaşayan Levanten, banker, sarraf ve ecnebi tüccarlar, hızlı ve güvenli olduğu için haberleşmede telgrafi tercih ederlerdi. Başlangıçta telgraf memurları ile teknik ve idari personel, Fransa'dan getirildi. Ancak, 1856'dan itibaren Türk ve Müslümanlar da bu görevleri üstlenmeye başladılar. Telgraf merkezlerinin artmasına paralel olarak yetişmiş personel ihtiyacı da arttı. İstanbul telgraf merkezinde personel yetiştirilmesine rağmen, bu, ihtiyacı karşılamıyordu. Bu yüzden, 1860'ta telgraf memuru yetiştirmek için Soğukçeşme'de Gülhane Parkı

⁵⁸ Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", s. 108-109.

21- Soğukçeşme Kalesi'ndeki ilk telgraf merkezinin kapı levhası, 1855 (İstanbul PTT Müzesi)

karşısında Adlî Tıp olarak kullanılan binanın olduğu yerdeki ahşap binada ilk Telgraf Mektebi (Fünun-ı Telgrafiye Mektebi) açılarak teorik ve uygulamalı dersler vermeye başlandı. Ancak, kısa bir süre sonra (muhtemelen 1864'te) bu mektebin kapanması üzerine, Mekteb-i Fünun-ı Makineciyân adıyla yeni bir okul açıldı. Ocak 1872'de de Posta ve Telgraf Mektebi bu alanda eğitim vermeye başladı; okul mezunlarından bazıları ileri düzeyde mühendislik eğitimi için Avrupa'ya gönderildi. Ancak, bu okulun da 1880'de kapanması üzerine Darüşşafaka Mektebi'nin programlarına telgrafçılıkla ilgili dersler konuldu ve telgrafçılar bu okul mezunlarından seçilmeye başlandı. Bu alanda son olarak 1910 Ocak'ında Telgraf Mekteb-i Âlisi açıldı.⁵⁹ Buradan yetişen telgrafçılar, özellikle I. Dünya Savaşı'nda önemli görevler üstlendiler. Okul, Cumhuriyet devrinde de hizmet vermeyi sürdürdü.

Osmanlı Devleti'nde telgrafın kullanılmaya başlanmasıyla ortaya çıkan bir diğer sorun da alet ve edevat teminiydi. Başlangıçta telgraf alet ve edevatı

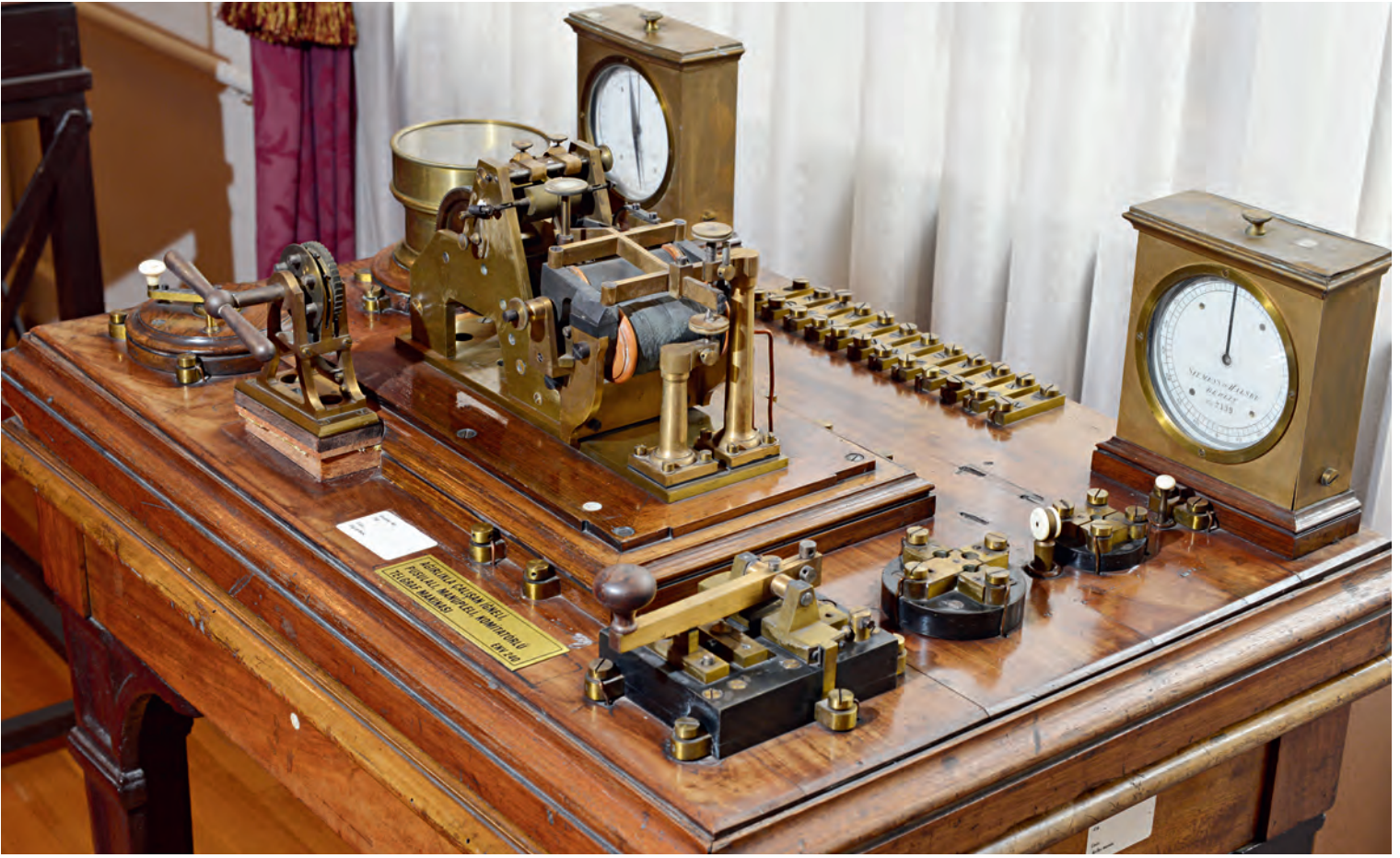
Avrupa'dan getirilir ve bu, dışa bağımlılığa ve ithal edilenlerin oldukça pahalıya mal olmasına neden olurdu. Bu yüzden, Mayıs 1869'da, Feyzi Bey'in Telgraf müdürlüğü döneminde ilk kez telgraf alet ve edevatı üretimine geçildi. Gülhane Parkı'nın girişinin karşısında, Adlî Tıp binasının bulunduğu yerdeki terzihane adlı ahşap binanın bir odasında kurulan küçük atölyede iki ay içerisinde yüz telgraf makinesi yapıldı; bunlar Avrupa'dan ithal edilenlerden daha ucuz, kullanışlı ve sağlamdı. Daha sonra farklı yerlere ve en son da surların içine alınarak geliştirilen bu fabrika, sadece İstanbul'un değil, ülke ihtiyacının da önemli bir bölümünü karşılama başarısını gösterdi. Başarılı bir şekilde işletilen fabrikada, 1869-1918 yılları arasında 5.000'den fazla telgraf makinesi üretildi.⁶⁰

Telgraf Dili ve Tarifeleri

İstanbul'da telgrafın kullanılmasıyla birlikte ortaya çıkan sorunlardan biri de kullanılan dille alakalıydı. Telgraf, başlangıçta bütün hatlarda Fransızca olarak çekilmekte ve bu, İstanbul halkının telgraftan yararlanmasını

⁵⁹ Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü", s. 1649-1650.

⁶⁰ Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Telgraf Fabrikası", TDA, 1983, sy. 22, s. 76-80.

22- Ağırlıkla çalışan telgraf makinesi (İstanbul PTT Müzesi)

engellemekteydi. Ancak, telgrafın hizmete girmesinden kısa bir süre sonra Türkçe de kullanılan diller arasına girdi. Bu konuda çalışma başlatan Mustafa Efendi'nin hazırladığı Türkçe telgraf alfabesi (*Mustafa Alfabesi*) sayesinde 3 Mayıs 1856'da Edirne'den İstanbul'a 128 kelimelik ilk Türkçe telgraf çekildi. Türkçe telgraf sayesinde İstanbullular telgrafi benimsedi ve telgraf sayısı arttı.⁶¹

Telgraf ücretleri, kelime sayısına ve mesafeye göre hesaplanırdı. 1855'ten 1876'ya kadar telgraf ücretleri oldukça yüksekti. Telgraf Komisyonu, 1855'te yaklaşık on yıl geçerli olacak ilk telgraf tarifesi hazırladı. Buna göre, İstanbul-Edirne arasında 25 kelimelik bir telgraf 33 ve İstanbul-Şumnu ise 52; 1862-1863'te İstanbul'dan Ankara'ya gönderilecek 20 kelimelik bir telgrafın ücreti 40 ve İstanbul-Avlonya ise, 90 kuruştur. İhtiyaç üzerine hazırlanan 1864 tarifesine göre özellikle Rumeli yönündeki telgraf ücretleri düşürüldü ve İstanbul-Avlonya ücreti 45 kuruşa indirildi. Uzun mesafelerden biri olan

İstanbul'dan Basra'ya 20 kelimelik bir telgraf ise, 277 kuruşa çekilmekteydi. Daha sonra yürürlüğe konan 1869 ve 1873 tarifeleri ise uygun ve kullanışlıydı.⁶² 1876 tarifesi, ücretleri daha da düşürdü. Bununla birlikte, zaman zaman yanlış hesaplamadan kaynaklanan fazla ücret talebi ve anlaşmazlıklar olabiliyordu.⁶³ Resmî telgraflar ise her zaman için ücretsizdi.

Telgraf ve Ülke Yönetimi

21 Ocak 1865'te Bombay'dan Bağdat'a ve buradan da İstanbul'a çekilen telgraf, Hindistan'ı İstanbul'a, İstanbul'u da Londra'ya; diğer bir ifadeyle Doğu'yu Batı'ya bağlamıştı.⁶⁴ Üsküdar, İzmit, Ankara, Sivas, Diyarbakır, Musul, Bağdat, Basra, Fav, Hindistan güzergâhından oluşan bu hatta İstanbul'un merkezî bir rolü vardı. Telgraf, devlet yönetimi açısından da son derece önemliydi. Zira başta padişah olmak üzere Osmanlı idarecileri, bu sayede imparatorluğun en ücra köşesindeki idari birimlerle kolayca ve hızlı bir şekilde haberleşebilmekteydi. II.

61 Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", s. 205. Osmanlı telgrafi ve dil konusu için bkz. Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Telgrafında Dil Konusu", *AÜFD*, 1983, sy. 26, s. 751-764.

62 Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", s. 117-118; *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 196.

63 Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, s. 659.

64 Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", s. 52, 78.

23- Sultan II. Abdülhamid armalı telgraf makinesi (YSM)

Abdülhamid telgrafı, önem verdiği modernleşme ve çağı yakalama çabaları yanında, devlet ve taşra yönetiminde benimsediği merkezîyetçilik siyasetini uygulamanın ve taşraya hâkim olmanın etkili bir vasıtası olarak görmüş ve bundan geniş ölçüde yararlanmıştı.⁶⁵

II. Abdülhamid döneminde imparatorluğun en uca köşelerine kadar telgraf hatları döşendi ve başkent İstanbul, Ege'deki adalara, Trablusgarp'a ve hatta ulaşımı çok güç olan Fizan'a bağlandı. Telgrafın geliştiği bu dönemde Yıldız Sarayı'nda da bir telgrafhane (*Yıldız Telgrafhanesi*) açılarak bütün ülkenin, taşra yöneticilerinin ve halkın sarayla doğrudan bağlantısı kuruldu. Bir yandan da jurnalciliği yaygınlaştıran bu durum, getirdiği bazı olumsuz neticelere rağmen taşra üzerinde etkili bir kontrol mekanizması oluşturdu. 1882'de 23.380 km olan toplam kara hatları uzunluğu, 1904 yılında 49.716 km'ye ulaşırken, denizaltı hatları da 610'dan 621 km'ye çıktı. Aynı dönemde gönderilen telgraf sayısı 1.000.000'dan 3.000.000'a; elde edilen gelir miktarı da yaklaşık 39.000.000'dan 89.000.000 kuruşa

yükseldi.⁶⁶ Osmanlı hizmetindeki bir Fransız telgraf mühendisine göre, "Türkiye, yol ve demiryollarının gidemediği yerlere kadar telgraf hatlarını geren ilk ülke" idi.⁶⁷ Demiryoluna göre telgraf hatlarının çok daha hızlı ve kolay döşenmesi de, kuşkusuz bu gelişmede etkili oldu.

Telgraf, II. Abdülhamid rejimine önemli hizmetlerde bulundu; ancak, II. Meşrutiyet'in ilanında görüldüğü üzere, bu kez rejimin yıkılmasındaki gelişmelerde de stratejik bir rol üstlendi. Gerçekten de, telgraf sayesinde hem padişah Meşrutiyet'i ikinci kez ilan etmek zorunda kalmış hem de devrim hareketi kısa zamanda bütün imparatorluğa yayılmıştı. Resneli Niyazi Bey'in dağa çıkmasıyla başlayan II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde, İttihatçı telgrafçılar hareketin yayılması ve duyurulmasında hatta II. Abdülhamid'in aldığı karşı tedbirlerin haber verilip etkisizleştirilmesinde önemli roller üstlendiler. Bu yönüyle Meşrutiyet, belki de "tarihte telgraf sayesinde gerçekleştirilen ilk ihtilal hareketi" olma özelliğini taşır.

⁶⁵ Koloğlu, "Yeni Haberleşme ve Ulaşım Tekniklerinin Osmanlı Toplumunu Etkileyişi", s. 605.

⁶⁶ Stanford-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. 2, s. 281.

⁶⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyuş, İstanbul 2003, s. 344.

24- Galvanometreler: Hat akımını ölçmeye yarayan telgraf elektrik düzenleyicileri (İstanbul PTT Müzesi)

Jön Türkler, II. Abdülhamid'e karşı muhalefette buldukları dönemde de telgraftan geniş ölçüde faydalandılar. Teşkilat yapısında ve faaliyetlerinde gizliliğe ve haberleşmeye büyük önem veren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşhur üçlüsünden biri olan ve aynı zamanda postacılık mesleğinden gelen Talat Paşa, "Hemen hemen bütün başlıca posta-telgraf merkezleri kontrolümüz altındaydı."⁶⁸ demek suretiyle İttihatçıların başarılı teşkilatlanmalarını, posta ve telgraf teşkilatına hâkim olmalarına bağlar. II. Abdülhamid döneminde yurt içindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleriyle Avrupa'dakilerin iletişimi, yani gazete ve mektupların ulaştırılması ve propaganda faaliyetleri, Galata'daki Fransız postahanesi ve Toustin Paşa'nın yardımıyla gerçekleştirilebildi. Yıldız Telgrafhanesi'nde çalışan İttihatçı Kara (Zülüflü) Kemal, İstanbul'da geniş bir çevreye sahipti ve muhalif yayınları güvendiklerine kolayca ulaştırmaktaydı. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin İstanbul'daki teşkilatını da o kurmuştu. I. Dünya Savaşı esnasında iâşe nazırlığı

68 Cemal Kutay, *Şehit Sadırazam Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, İstanbul 1983, c. 1, s. 204.

yapan Kara Kemal, Millî Mücadele Dönemi'nde de İstanbul'dan Anadolu'ya insan, silah ve cephane aktarımında önemli hizmetlerde bulundu.

Posta ve telgraf teşkilatı, Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde de önemli hizmetler gördü ve düşmanın her türlü hareket ve haberleşmesi bu sayede takip edilebildi. Millî Mücadele'ye önemli katkısı olan Karakol Cemiyeti'nin Anadolu'yla haberleşmesi, telgrafçılar sayesinde gerçekleşebildi. Karakol Cemiyeti'nin oluşturduğu menzıl hattı da, İstanbul'dan Anadolu'ya insan, silah ve cephane aktarımında önemli rol oynadı. Bu yüzden, işgal dönemi İstanbul'unda telgraf haberleşmesi sıkı kontrol altında tutulmuştu. Sirkeci'deki Büyük Postahane'de konuşlanan bir müfrezinin telgraf iletişimini kontrol etmesine rağmen, telgraf haberleşmesi gizlice yürütüldü ve özellikle askerî haber almada önemli fonksiyonlar üstlendi. Karakol Cemiyeti üyeleri Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da haber alma faaliyetlerini yürüttükleri gibi, İstanbul Telgrafhanesi müdürü Arap İhsan, Hacı Mümtaz ve Cevat beyler vasıtasıyla da Kuvâ-yı Milliyecilerin Ankara'yla haberleşmesini sağladılar.⁶⁹ Müdafaa-yı Milliye (MM) ve Felah grupları da Anadolu'ya adam ve silah göndermenin yanı sıra Ankara'yla haberleşme ve istihbarat temininde de önemli işler yaptılar.

TELEFON İSTANBUL'DA

Telgrafın yayılmasıyla hız kazanan haberleşme, telefonun kullanılmasıyla birlikte hem daha hızlı hem de pratik bir hâle geldi. 1876'da Amerikalı Graham Bell tarafından icat edilen ve haberleşme alanında bir çığır açan telefon, 1877'den itibaren haberleşmede kullanılmaya başlandı. İlk şehir içi telefon hatları 1879'da Paris ve 1886'da Brüksel'de çekildi. 1900'e kadar Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Avrupa ülkelerinin çoğu, kısmen ya da tamamen hükümet kontrolü altında olmak üzere geniş telefon ağlarına sahipken,⁷⁰ telefonun Osmanlı Devleti'nde yaygınlaşması nispeten geç oldu. Oysa telefon, 1878 yılında Paris Sergisi'nde ilk kez teşhirinden kısa bir süre sonra İstanbul'un gündemine girmişti. Ancak 1879'da İstanbul ve çevresi için telefon şebekesi kurma

69 Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yer Altı Çalışmaları*, Ankara 1994, s. 29, 60.

70 Steve Amann, "Telegraphy and Telephony", *A Dictionary of Nineteenth-Century History*, ed. John Belchem ve Richard Price, London 2001, s. 605.

25- Muhtelif telefonlar (İstanbul PTT Müzesi)

imtiyazını talep eden Mösyö Kumbari'nin isteği kabul görmedi. Bundan sonra aynı konuda yapılan diğer teklifler de sonuçsuz kaldı.

1881 yılında Soğukçeşme'deki telgrafhane binasıyla Yeniceami'deki eski ahşap postahane binası arasında çekilen ve dört telefonun bağlı olduğu hat, Osmanlı'daki ilk telefon hattı olarak bilinmektedir. Yine aynı tarihte, Galata Postahanesi ile Yeniceami Postahanesi; Osmanlı Bankası'nın Galata'daki merkeziyle Yeniceami şubesi ve Galata Liman İdaresi'yle Kilyos Tahlisiye (Kurtarma) Servisi arasında tek telli telefon hatları çekildi. Ancak, Galata-Kilyos hariç, diğer telefon hatları 1886'da kaldırıldığı gibi, genel telefon kullanımı da yasaklandı. Tahttan indirilme, ölme ve öldürülme korkusu yaşayan II. Abdülhamid, "gizli kapaklı işler görülmesine müsait bir icat" olduğu gerekçesiyle telefonu yasakladı⁷¹ ve 1892'den itibaren yasağı iyice sıkılaştırdı. Hatta telefon işletilmesi ve kullanılması için imtiyaz talep eden yabancı şirketlere izin vermediği gibi, telefon malzemesi ithalini de yasak kapsamına aldı. Ancak bu, Avrupa devletlerinin şikâyet ve protestolarına neden oldu.⁷²

Telefon yasağı II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar sürdü. 1908 yılında tekrar İstanbul'da kullanılmaya başlanan telefon, telgrafın aksine oldukça yavaş bir gelişme gösterdi. 10 Mayıs 1909'da yapımı yeni tamamlanan Sirkeci Büyük Postahanesi'ne Fransa'dan getirtilen 50 hatlık bir telefon santrali kuruldu; 45 adet de manyetolu masa telefonu getirtilti. Bu telefon santralinin 28 hattı devlet daireleriyle bankalara tahsis edildi ve kısa sürede ihtiyaca cevap veremez hâle geldi. Bunun üzerine Fransa'ya 5 telefon santrali (biri yüzlük, ikisi yirmi beşlik, biri on beşlik ve biri de onluk) sipariş edilerek Beyoğlu, Pangaltı, Maliye ve Mebusan Telgrafhanelerinde birer santral kuruldu. 1871'den beri Posta ve Telgraf Nezareti adıyla görev yapan kurumun adı da 1911'de Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'ne dönüştürüldü. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak 1912 ve 1913 yıllarında telefon hizmetiyle ilgili iki nizamname hazırlandı.

Posta ve Telgraf Nezareti, devletin kullanımı dışında şahıslara telefon kullanımı ruhsatı vermemişti. 1909'da haberleşme ve tesisi kararlaştırılan telefon hizmetlerini de düzenlemek üzere Belçika Posta Genel Müdürü Mösyö Sterpin görevlendirildi. Öte yandan,

⁷¹ Orhan Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği*, İstanbul 2007, s. 275.

⁷² Aliye Öney, "Türkiye'de Telefon Teşkilatının Kuruluşu", *Çağmı Yakalayan Osmanlı*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Mustafa Kaçar, İstanbul 1995, s. 123-25.

6 Nisan 1911 tarihinde İngiliz, Amerikan ve Fransız sermayedarlarından meydana gelen bir gruba merkezi İstanbul olan Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi adlı şirketi kurma izni verilerek telefon hizmetinden halkın da yararlanması önü açıldı. Şirket, Pendik'ten Anadolu Kavağı'na, Yeşilköy'den Rumeli Kavağı'na kadarki sahalarda merkezî bataryalı (manuel) telefon santral ve şebekeleri kurma ve 30 yıl boyunca işletme imtiyazına sahipti.⁷³ Şirket içtüzüğüne göre, üç ana merkezle diğer küçük merkezlerdeki santralleri bir buçuk yılda kuracak, gelirinin %15'ini üç ayda bir hükümete verecek ve on seneden sonra da idari personel hariç, yabancı personel çalıştırmayacaktı.⁷⁴ Şirket, Kadıköy'deki 2.000, Beyoğlu'ndaki 6.400 ve Tahtakale'deki 9.600 hatlık telefon santrallerini ancak 28 Şubat 1914'te faaliyete geçirebildi. Daha sonra bunlara, Kandilli, Paşabahçe, Erenköy, Büyükkada, Heybeliada, Kartal, Büyükdere, Tarabya, Bebek, Bakırköy ve Yeşilköy'deki küçük çaplı ve manuel sistemli diğer santralleri ekledi.⁷⁵ Şehirde genel telefon görüşmesi, Silahtarağa Elektrik Fabrikası'nın kurulmasıyla mümkün oldu; zira üç yıllık gecikmenin temel sebebi de elektrik ihtiyacının karşılanamamasıydı.

Telefonun İstanbul'un haberleşmesine dolaylı bir etkisi de İstanbul gazeteleriyle ilgilidir. *Tanin* gazetesi, II. Meşrutiyet Dönemi'nde ilk kez haber toplama işinde telefonu kullanmaya başladı. İstanbul'a ait ilk telefon rehberi ise 1914 yılında hazırlandı.⁷⁶ Hükümet, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Telefon Şirketi'ne el koydu; ancak, 1919'da savaş şartları ortadan kalktığı için imtiyazları şirkete geri verildi. II. Meşrutiyet Devri'ndeki bu gelişmelere rağmen telefon hizmetinin evlere kadar yaygınlaşması ancak Cumhuriyet döneminde mümkün oldu. Bu döneme kadar telefonun kullanımı, yalnızca devlet kurumları arasında söz konusuydu. İstanbul'dan şehir dışıyla yapılan ilk telefon görüşmesi de 1 Temmuz 1928 tarihinde başkent Ankara ile yapılabildi.⁷⁷ Ekim 1931'de İstanbul-Sofya hattıyla şehir Avrupa'ya da bağlanmış oldu.

⁷³ Önay, "Türkiye'de Telefon Teşkilatının Kuruluşu", s. 127-133.

⁷⁴ Turgut Tan, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılar Verilmiş Kamu Hizmeti İmtiyazları", *SBFD*, 1967, c. 22, sy. 2, s. 300-301.

⁷⁵ Ayşe Hür, "Telefon", *DBİst.A*, VII, 242.

⁷⁶ Önay, "Türkiye'de Telefon Teşkilatının Kuruluşu", s. 133.

⁷⁷ Önay, "Türkiye'de Telefon Teşkilatının Kuruluşu", s. 134.

İSTANBUL BASINI VE HABERLEŞME

Gazeteler, İstanbul'da haberleşmenin diğer bir ayağını oluşturur. II. Mahmud döneminde İstanbul'da çıkarılan ilk Türkçe resmî gazete olan *Takvîm-i Vekâyi*, İstanbul halkı için devletin sonuna kadar bir bilgilendirme ve haber kaynağı oldu. 1840'ta ise İngiliz uyruklu William Churchill, ilk özel Türkçe gazete olan *Cerîde-i Havâdis*'i çıkardı. 1860'a kadar İstanbul'da toplam tirajları 200-300 arasında değişen dört Türkçe gazete ve dergi yayın yaparken, aynı dönemde tirajları 2.000 civarında olan yirminin üstünde Rumca, Ermenice ve Fransızca yayın yapan gazete ve dergi vardı. Gayrimüslimlerin İstanbul'da çıkardığı gazetelerin sayısı tirajı gündün güne çoğaldı. İstanbul'da 130 yeni gazete ve derginin çıktığı ve toplam tirajın 10.000 civarında olduğu 1860-1878 döneminde, basının iletişim ve haberleşmedeki etkisi giderek arttı. Bazı önemli olaylarda, bir gazetenin tirajı 20.000'e bile ulaşabiliyordu.⁷⁸ Böylece İstanbul, modern kamuoyu oluşturma araçlarına sahip bir merkez özelliğini kazandı.

Değişik dönemlerde çıkan *Tercüman-ı Ahvâl*, *Tasvîr-i Efkâr*, *İbret*, *Basîret*, *Muhbir*, *Sabah*, *Tercümân-ı Hakikat*, *İkdam* ve *Tanin* gibi gazeteler, hiç kuşkusuz İstanbullular için mühim birer bilgilendirme ve haber kaynağıydı. 1908 yılına girilirken tüm imparatorlukta yayınlanan 120 gazete ve derginin yaklaşık yarısı, yani 52'si İstanbul'da çıkmakta ve tiraj ve etkinlik bakımından ise bu oran %90'lara varmaktaydı. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise imparatorluk genelinde birlikte İstanbul'da yayınlanan gazete ve dergi sayısı yaklaşık 6-7 kat arttı. Mütareke Dönemi'nin *Akşam*, *Tasvîr*, *Vakit*, *İleri* ve *Yenigün* gibi önemli İstanbul gazeteleri Millî Mücadele'yi destekledi.⁷⁹ Haberleşmeye önemli katkısı olan İstanbul gazetelerinin şehir içinde görev yapan sabit ve seyyar muhabirleri vardı. Bunların bazıları atlarıyla semt semt dolaşır kahvehanelerden haber toplar ve bunları not hâline getirip tulumbacılar vasıtasıyla gazeteye ulaştırırlardı. Uygun bir lisana dönüştürülen bu notlar "İstanbul'dan haberler" başlığıyla gazetelerde yer alırlardı.

⁷⁸ Orhan Koloğlu, "Basın", *DBİst.A*, II, 69.

⁷⁹ Koloğlu, "Basın", *DBİst.A*, II, 71.